

Tomasz DUDA

Uniwersytet Szczeciński

KSZTAŁTOWANIE SIĘ PRZESTRZENI WSPÓŁCZESNEJ TURYSTYKI RELIGIJNEJ NA OBSZARACH MARGINALNYCH (W ODDALENIU OD ZNACZĄCYCH CENTRÓW RELIGIJNYCH I WIELKICH SZLAKÓW PIELGRZYMKOWYCH) NA PRZYKŁADZIE POMORZA ZACHODNIEGO

Wprowadzenie

Turystyka religijna należy do najstarszych form turystyki na świecie i przez wielu badaczy uważana jest za swoistą „oś” szeroko pojętej turystyki kulturowej (KOWALCZYK 2008, JACKOWSKI 2010, DUDA 2014a). Od samego początku jej istnienia głównym (a często jedynym) motywem podróży była wiara, przejawiająca się w aktach pokuty, dziękczynienia czy działania „ku większej chwale Boga”. Z biegiem czasu wykształciły się stałe miejsca stanowiące cele religijnych wędrówek, jak również główne kierunki pielgrzymowania, wyznaczające przebieg najbardziej popularnych szlaków pątniczych (JACKOWSKI 1991, DUDA 2012). Zjawisko to obserwować można w każdej przestrzeni geograficznej, niezależnie od religii, kultury czy kontynentu.

W ostatnich latach na terenie całej Europy prowadzone są prace rewitalizacyjne dawnych, często wczesnośredniowiecznych szlaków pielgrzymich, które w realiach współczesnego świata dostosowywane są także do potrzeb turystycznych. Obserwuje się również znaczący rozwój dużych ośrodków pielgrzymkowych i centrów religijnych, zwłaszcza najbardziej

popularnych – Rzymu, Santiago de Compostela, Lourdes, Fatimy czy Częstochowy (JACKOWSKI 2010, DUDA, OSTROWSKI 2012). Oprócz swoich podstawowych funkcji religijnych przedstawiają one także wysoką wartość historyczną, architektoniczną oraz kulturową. Stanowią więc jeden z najważniejszych elementów kształtujących współczesny krajobraz nie tylko sakralny, ale i kulturowy regionu (DUDA 2014a).

Na całym świecie funkcjonuje obecnie około miliona obiektów sakralnych, które jednocześnie z wielu względów stały się przedmiotem zainteresowania turystycznego (JACKOWSKI 1991, 1996). Ich znaczenie jest jednak bardzo zróżnicowane. Tylko część z nich postrzegana jest jako najważniejsze ośrodki duchowe i wielkie centra pielgrzymkowe, co przekłada się na znaczne zwiększenie ruchu turystycznego i rozwój obiektu (lub szlaku), również jako atrakcji. W miejscach tych coraz częściej widoczne jest połączenie strefy *sacrum* ze strefą *profanum*, głównie w celu realizacji turystyki masowej i kreowania współczesnych produktów turystyki religijnej.

Poza utartymi szlakami pątniczymi i wielkimi ośrodkami religijnymi istnieją olbrzymie przestrzenie, w obrębie których z powodów historycznych, religijnych, kulturowych czy też geograficznych nie występują powszechnie znane obiekty sakralne i w kontekście turystyki religijnej postrzegane są jako mało atrakcyjne (DUDA, OSTROWSKI 2012, DUDA 2014a). Większość z tych miejsc funkcjonuje jednak w świadomości lokalnej jako ważne ośrodki religijne, kształtujące duchową tożsamość regionu. W większym stopniu pełnią one zatem funkcje religijne aniżeli turystyczne, co skutkuje faktycznym rozwojem pielgrzymowania w jego klasycznej formie i definicji. Przykład Pomorza Zachodniego pokazuje, że region postrzegany dotychczas jako biała plama na mapie turystyki religijnej, dzięki stopniowemu odkrywaniu własnej tożsamości i budowaniu w oparciu o nią wizerunku, z powodzeniem potrafi rekonstruować funkcjonującą w przeszłości przestrzeń sakralną, a poprzez kreowanie i rozwój lokalnych centrów pielgrzymkowych kształtować rozwój turystyki religijnej.

Współczesna turystyka religijna na świecie

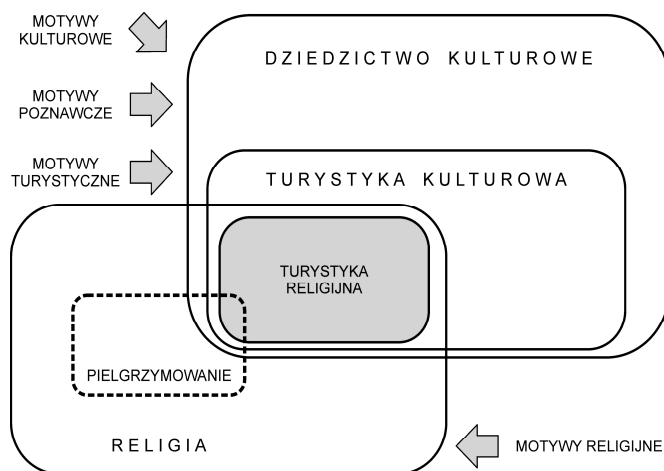
Trudno jednoznacznie wskazać, od którego momentu w dziejach Europy i świata możemy mówić o zjawisku postrzeganym dziś jako turystyka religijna. Wprawdzie migracje z pobudek religijnych towarzyszą człowiekowi

od zarania dziejów, na wszystkich etapach rozwoju kultur i cywilizacji, to jednak ich charakter, cele i motywacje w zdecydowanej większości określały je *stricte* jako akt religijny. Pielgrzymowanie jest zatem jednym z nielicznych typów wędrówek, które podejmowane były zarówno w czasach starożytnych, jak i obecnie, a główny motyw ich odbywania nie uległ znaczącym zmianom. Ich celem od zawsze było dotarcie do miejsca świętego (*locussacer*) w celu spełnienia określonych aktów pobożności lub pokuty. Ich istotą było obcowanie z *sacrum*. Do czasów współczesnych charakter taki zachowały przede wszystkim pielgrzymki do wielkich europejskich sanktuariów maryjnych (Lourdes, Fatima, La Salette), pielgrzymki do Mekki czy Waranasi w Indiach, nie licząc tysięcy mniejszych dróg pielgrzymkowych do lokalnych sanktuariów czy obiektów powszechnie uważanych za święte (JACKOWSKI 1991, 1996, DALLEN, OLSEN 2006).

Pomimo dominacji aspektów religijnych i duchowych, w pielgrzymowaniu można odnaleźć jednak ślady zachowań i działań charakterystycznych dla większości współczesnych form turystyki. Ich rozpowszechnienie i popularność ulegały oczywiście wraz z upływem czasu istotnym zmianom. Rozwój cywilizacyjny społeczeństw, zmiany historyczne, wzrost znaczenia edukacji powszechnej, jak również zwiększenie możliwości poznawania świata znacząco przyczyniły się do spadku religijności i zainteresowania ruchem pątniczym. Nie oznaczało to całkowitego zaniku zjawiska pielgrzymowania. Coraz częściej wynikało ono jednak nie tyle z aktu pokuty i nakazu religijnego, co z własnej chęci zgłębienia tajemnic wiary oraz ciekawości poznania miejsc dotychczas dostępnych jedynie dla nielicznych. Obserwuje się zatem niejako dwutorowy rozwój tego fenomenu – z jednej strony jako aktu ściśle religijnego (pielgrzymowanie), z drugiej natomiast jako wędrówki o charakterze religijno-poznawczym (rozwinętej z czasem w szeroko pojmowaną turystykę religijną). Oczywiście nadal główną „osią” rozwoju tego typu turystyki jest tradycyjne pielgrzymowanie, w obrębie którego obserwuje się jednak coraz większą różnorodność zachowań składających się na turystykę religijną (a w konsekwencji – szerzej, na turystykę kulturową). Wokół ściśle określonej i wyznaczającej idee pielgrzymowania strefy *sacrum* wytworzyła się mocno rozwinięta i coraz bardziej istotna strefa *profanum*, obejmująca wszystkie te elementy, które przyczyniły się do postrzegania peregrynacji, również jako zjawiska turystycznego (JACKOWSKI 1996, MIKOS VON ROHRSCHEIDT 2013).

Przestrzeń klasycznej turystyki religijnej w Europie

Szeroko rozumiana turystyka religijna (w jej klasycznym pojmowaniu) cechuje się zatem co najmniej dwoistością (często multiplikacją) motywacji, przy czym głównym i najważniejszym motywem nadal pozostaje wiara, religia i chęć realizacji aktu pobożności (rys. 1). Jej podstawową formą jest pielgrzymowanie i uczestnictwo w nabożeństwach lub innych aktach religijnych. Tego typu działaniom towarzyszą też różne dodatkowe rodzaje aktywności, w tym zwiedzanie, krótki wypoczynek, jak również korzystanie z dostępnej bazy turystycznej (noclegi, gastronomia, transport itp.). Jej jakość i dostępność nie decydują jednak o wyborze celu turystycznych peregrynacji. Wydaje się, że czynnikiem decydującym jest w tym przypadku religijne znaczenie i oddziaływanie miejsca pielgrzymkowego (miejsce objawień, cudowne wizerunki w postaci obrazu lub rzeźby, relikwie świętych lub miejsca związane z ich życiem bądź śmiercią) oraz oferta form aktywności pozwalająca na zaspokojenie duchowych potrzeb pielgrzyma (turysty).

Rys. 1. Umiejscowienie turystyki religijnej i pielgrzymowania w funkcjonującym układzie religia–kultura

Źródło: opracowanie własne

Biorąc pod uwagę wszystkie czynniki kształtujące współczesną turystykę religijną, której geneza wynika z wielowiekowych tradycji pielgrzymowania i której obecny kształt jest skutkiem zmian w zakresie motywacji,

zachowań i potrzeb turysty, możemy ją definiować jako wszelkie formy aktywności i leżące u ich podstaw potrzeby oraz preferencje wynikające z uwarunkowań o charakterze religijnym (JACKOWSKI 1991, 1996, DALLÉN, OLSEN 2006). Już na przełomie XX i XXI wieku badacze brytyjscy i amerykańscy (m.in. HUGHES 2003, BENSON 2005, KONG 1997) zauważali różnorodność pojmowania turystyki kulturowej w zależności od zakresu jej oddziaływania na turystę. Poprzez analogie do wspomnianych prac można zauważyć (za: KOWALCZYK 2008), że współczesna turystyka religijna i kształtowana przez nią przestrzeń geograficzna może być rozumiana na kilka sposobów:

- a) uniwersalny – jako podróże, w czasie których dochodzi do zetknięcia się turysty z szeroko pojmowanym zjawiskiem religijności na odwiedzanym obszarze (wizyta w jednym lub kilku obiektach sakralnych, spotkania na tle religijno-kulturowym, dostosowywanie się do panujących na danym terenie obyczajów czy tradycji związanych z dominującą tam religią itp.). Wielu badaczy nie kwalifikuje jednak tego typu zachowania do terminu „turystyka religijna”, głównie ze względu na brak (lub bardzo słabe) motywów religijnych do podejmowania tego typu podróży;
- b) szeroki – kiedy wyraźnie widoczne są zainteresowania turystów religią przez nich wyznawaną zarówno w aspekcie wiary, dogmatów i etyki, jak i jej historii, sztuki czy uniwersalnych przekazów oraz symboliki, będących także jej nierozłącznym elementem, dominującym w tym przypadku jest zatem motyw poznawczy, który wyraźnie decyduje o wyborze miejsca docelowego wyjazdu;
- c) wąski – gdy motyw religijny dominuje przy decyzji wyjazdu, lecz dopuszcza się (a często wręcz zakłada) inne motywy, w tym przede wszystkim poznawcze. Tego typu rozumienie turystyki religijnej dotyczy głównie wierzących lub zdeklarowanych przedstawicieli danej religii i obejmuje między innymi odwiedzanie sanktuariów, świątyń czy miejsc świętych ze względu na ich wartość duchową, historyczną, kulturową z równoczesnym uczestnictwem w aktach nabożeństwa religijnego (klasyczna definicja turystyki religijnej);
- d) specjalistyczny – najbliższy terminowi „pielgrzymowania”, kiedy dominującym, a najczęściej jedynym motywem podjęcia podróży jest chęć oddania czci wyznawanemu Bogu oraz uczestnictwo w nabożeństwach i aktach religijnych. Jedynym nawiązaniem do szeroko pojętej turystyki jest działalność logistyczna związana z transportem, noclegami czy bazą żywieniową.

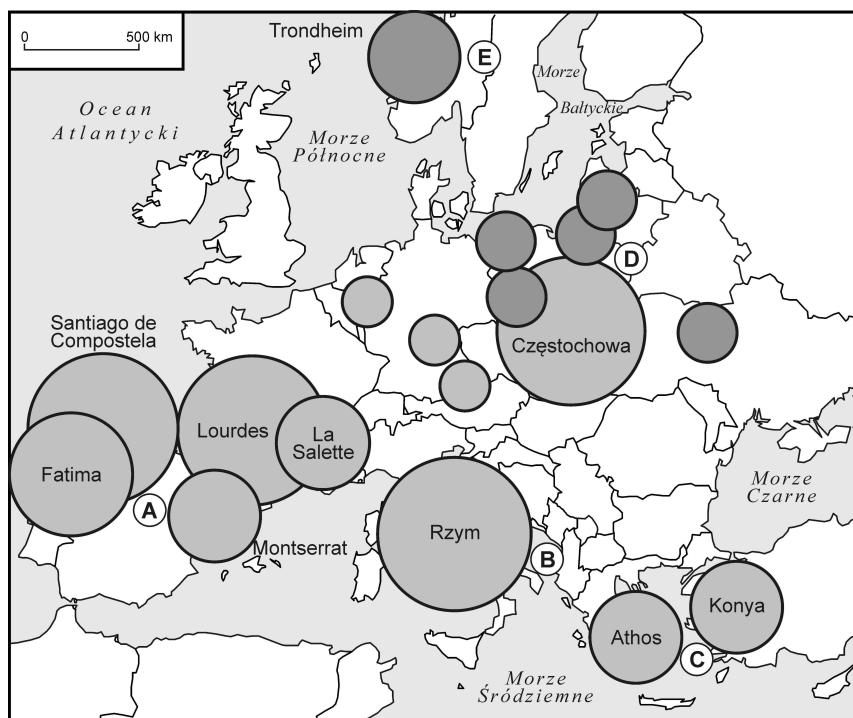
Jednym z najważniejszych wyzwań współczesnej turystyki kulturowej jest również aktywne dostosowanie się do zmieniających się potrzeb człowieka w zakresie planowania czasu wolnego, jak i kreowania otaczającego świata (w tym elementów szeroko pojmowanej kultury) (DUDA 2015). Zmiany te dotyczą również turystyki religijnej, której uczestnikami coraz częściej są ludzie aktywnie poszukujący duchowej stabilizacji, wartości uniwersalnych oraz odkrywających swoją regionalną tożsamość zarówno kulturową, jak i religijną. Coraz częściej obserwuje się zatem chęć asymilacji z lokalną przestrzenią sakralną i kontynuowania tradycji pielgrzymowania do miejsc świętych położonych w najbliższym sąsiedztwie zamieszkania. Zainteresowanie obiektami o znaczeniu globalnym, ponadregionalnym, ustępuje miejsca skupieniu się na lokalnej (lub regionalnej) przestrzeni sakralnej, bazującej na wypracowanych przez wieki wierze i tradycjach.

Nowe przestrzenie współczesnej turystyki religijnej w Europie

Zmiany w postrzeganiu i realizowaniu współczesnej turystyki religijnej oraz większe zaangażowanie w kształtowanie poczucia własnej duchowej tożsamości regionalnej przyczyniły się do wyraźnego rozwoju ruchu turystyki religijnej na obszarach położonych w oddaleniu od głównych szlaków pielgrzymkowych i znaczących centrów religijnych Europy (rys. 2). Ożywają dotychczas pomijane sanktuaria, tradycje pielgrzymowania oraz kult lokalnych błogosławionych i świętych. Rewitalizowane są również zapomniane lub nieużytkowane przez wieki szlaki pątnicze. W wielu miejscach obserwuje się także wyraźną tendencję do kreowania nowych miejsc, które zaczynają kształtować życie duchowe i religijne regionu. Formowana w ten sposób nowa przestrzeń turystyczna zaczyna stanowić alternatywę dla istniejących już miejsc pielgrzymkowych, powszechnie znanych i popularnych. Jednocześnie oferuje ona tak bardzo poszukiwany i pożądaný przez wielu pątników spokój i poczucie duchowej odnowy, której często zaczyna brakować w przeładowanych pielgrzymami i turystami ośrodkach kultu religijnego.

Nowe bądź na nowo ożywiane stare przestrzenie turystyki religijnej coraz częściej powstają na obszarach do tej pory marginalizowanych i powszechnie pojmowanych jako mało atrakcyjne, a także pozbawione aktywności pielgrzymkowej i turystyczno-religijnej. Wykorzystując jednak za-

pomniane bądź słabo znane lokalne (lub regionalne) dziedzictwo historyczne i tradycje, w znaczący sposób aktywizują region, a przede wszystkim zaspokajają potrzeby religijne i kulturowe pątników, którzy nie mogą sobie pozwolić na ich realizację z dala od własnego domu. W ten sposób na mapie turystyki religijnej Europy pojawiły się między innymi takie regiony, jak:

Rys. 2. Rozmieszczenie najważniejszych regionów i miejsc turystyki religijnej w Europie
Literami A i B oznaczono największe i najbardziej popularne miejsca pielgrzymkowe,
literami C, D i E – obszary marginalne turystyki religijnej, położone z dala od głównego
nurtu europejskiego pielgrzymowania

Źródło: A. JACKOWSKI (1991) z własnymi uzupełnieniami i modyfikacjami

- a) Skandynawia – zwłaszcza Trondheim i szlak pielgrzymkowy do grobu św. Olafa;
- b) Pomorze – region północno-zachodniej Polski i północno-wschodnich Niemiec z dawnymi ośrodkami pątniczymi w Kenz (Niemcy), Rambin (Niemcy), na Górze Chełmskiej koło Koszalina, w Brzesku oraz Trzebiatowie;

- c) Warmia i Mazury z dużymi ośrodkami religijnymi, takimi jak Gietrzwałd i Święta Lipka; w rejonie tym stopniowo wraca tradycja dawnych pielgrzymek, tak zwanych łosier, które były organizowane tu już od XVIII wieku;
- d) rewitalizowane szlaki dawnych tras pielgrzymich do Santiago de Compostela – dróg jakubowych, między innymi Pomorska Droga Świętego Jakuba, Via Regia, Polska Droga Świętego Jakuba, Dolnośląska Droga Świętego Jakuba i wiele innych;
- e) ośrodki pielgrzymkowe w Czechach (Svatý Hostyn, Velehrad), na Słowacji (Levoča, Trnava), Litwie (Wilno, Szawle) czy Węgrzech (Máriabesnyő, Pannonhalma).

Krajobraz sakralny i przestrzeń turystyki religijnej Pomorza Zachodniego

Pomorze Zachodnie, utożsamiane z obszarem województwa zachodniopomorskiego, jest regionem geograficznym położonym w północno-zachodniej części Polski, przy granicy z Niemcami i wybrzeżu Morza Bałtyckiego. Przestrzeń turystyczna regionu delimitowana jest w największym stopniu poprzez walory naturalne. Dominują zatem formy turystyki wypoczynkowej i rekreacji, czemu podporządkowany został także rozwój bazy i infrastruktury turystycznej. Pod względem historycznym region stanowi część dawnego Księstwa Pomorskiego, będącego w wiekach XII-XVII autonomiczną jednostką o charakterze państwowym rządzoną przez książąt z dynastii Gryfitów. Burzliwe dzieje oraz położenie geopolityczne sprawiły, że obszar ten w ciągu swojej historii przechodził z rąk do rąk, będąc we władaniu między innymi Duńczyków, Brandenburczyków, Francuzów, Szwedów, Prus oraz Polski (DUDA, DUDA, ŚLEDZIŃSKI 2013).

Ze względu na skomplikowaną historię i zmiany kulturowe, jakie na przestrzeni wieków dotknęły region, Pomorze Zachodnie postrzegane było dotychczas jako mało istotny w turystyce religijnej obszar naszego kraju. Marginalizację potęgowały dodatkowo znaczne odległości, jakie dzieliły region od ważnych szlaków pielgrzymkowych i ośrodków religijnych Europy. Często dystans ten przekraczał tysiąc kilometrów, co dla uboższej części społeczeństwa było barierą nie do pokonania. Istniały wprawdzie na Pomorzu historycznie udokumentowane miejsca pielgrzymkowe (Binowo k. Szczecina, Żabowo, Góra Chełmska, Osieki) i duże ośrodki klasztorne,

ale ich znaczenie rzadko wykraczało poza granice regionu (DUDA 2010). Przyciągały one jednak znaczne rzesze pątników z najbliższych okolic, a także nierzadko z dalszych rubieży Pomorza.

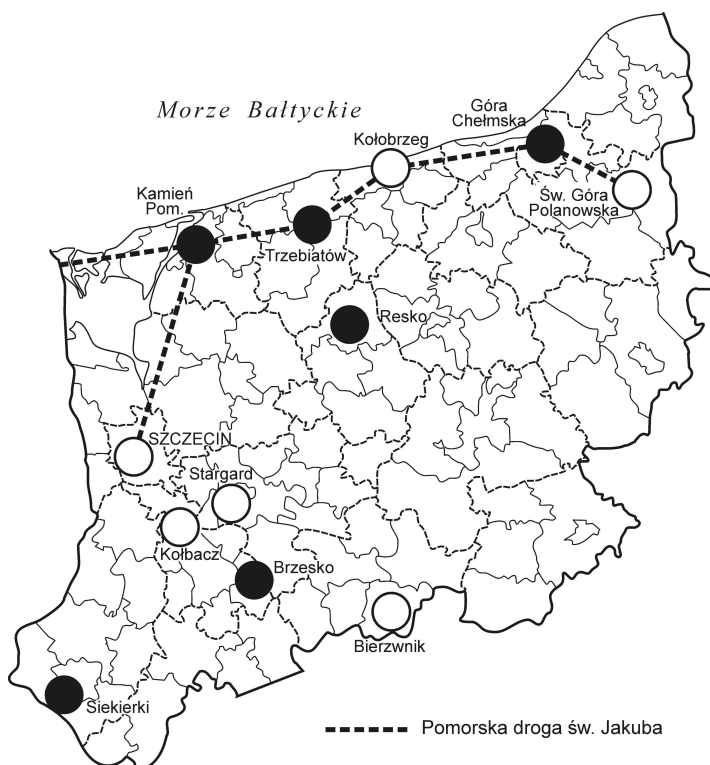
Niezwykle ważnym elementem przestrzeni sakralnej dawnego Pomorza (w granicach historycznego Księstwa Pomorskiego, obejmującego zarówno dzisiejsze Pomorze Zachodnie, jak i część północno-wschodniej Meklemburgii na terenie Niemiec) były liczne centra klasztorne zakonników, sprowadzonych tutaj z Danii, Niemiec i Francji przez książąt pomorskich. Swoje komandorie posiadali tutaj między innymi templariusze i joannici. Funkcjonowały także duże ośrodki zakonne cystersów (Kołbacz, Bukowo Morskie, Bierzwnik, Chorin w Niemczech), augustianów (Stargard, Jasienica, Chojna), norbertanów (Białoboki, Gramzow), dominikanów (Myślibórz, Pasewalk i Prenzlau) i franciszkanów (Szczecin, Słupsk, Angermunde, Pasewalk). Duże zagęszczenie tego typu obiektów sprzyjało pielgrzymowaniu. Zakonnicy rozciągali bowiem opiekę nad pątnikami zmierzającymi z Pomorza w kierunku Ziemi Świętej, Santiago de Compostela czy lokalnych pomorskich sanktuariów.

Rozwój tego typu obiektów oraz zjawiska migracji o motywach religijnych i religijno-kulturowych trwał do XVI wieku, kiedy wprowadzono na terenie całego Księstwa Pomorskiego protestantyzm. Ze względów dogmatycznych wstrzymał on niemal całkowicie ruch pielgrzymkowy, a centra ówczesnej turystyki religijnej w większości stały się domeną książęcą (DUDA, OSTROWSKI 2012, ŁYSIAK 2010). Ponowne ożywienie przestrzeni sakralnej Pomorza nastąpiło dopiero pod koniec ubiegłego stulecia, od kiedy obserwuje się również znaczący wzrost poczucia tożsamości regionalnej wśród samych mieszkańców. Coraz chętniej reaktywuje się także dawno zapomniane już tradycje, w tym tradycje pomorskiego pielgrzymowania (DUDA 2015). Na religijno-sakralny krajobraz regionu składają się nie tylko dawne szlaki pielgrzymkowe, ale również coraz liczniejsze sanktuaria, przydrożne kaplice oraz setki zabytkowych obiektów sakralnych (kościółów oraz zespołów poklasztornych). Większość z nich oprócz funkcji *stricto* religijnych pełni również historyczno-kulturowe i stanowi obiekty o dużej atrakcyjności turystycznej.

Do najważniejszych elementów kształtujących współczesną przestrzeń turystyki religijnej Pomorza Zachodniego (rys. 3) należą:

- a) szlaki: Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba (pomimo położenia w odległości ponad 3200 km od Santiago de Compostela cieszy się coraz większą popularnością nie tylko wśród polskich i pomorskich pielgrzymów, ale również z Niemiec, Francji i Skandynawii), Misji Chry-

stianizacyjnej Świętego Ottona z Bambergu, Szlak Świętych Gór Pomorza (Rowokół, Polanów, Góra Chełmska), oraz Europejski Szlak Cysterski;

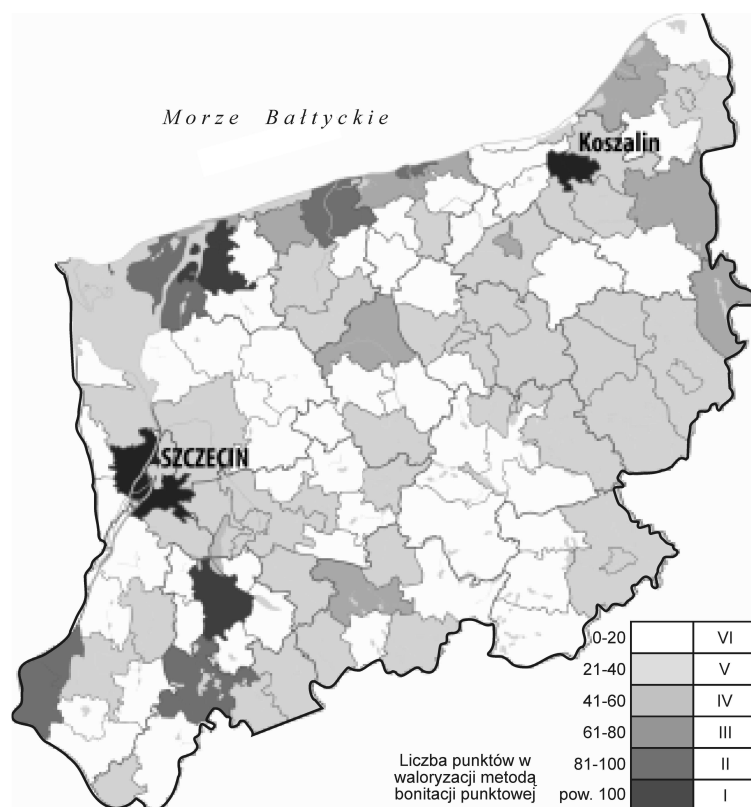

Rys. 3. Przestrzeń turystyki religijnej na Pomorzu Zachodnim
Źródło: opracowanie własne

- b) dawne i współczesne sanktuaria (ważniejsze): Góra Chełmska koło Koszalina, Trzebiatów, Kamień Pomorski, Resko, Brzesko, Siekierki;
- c) ważniejsze obiekty sakralne nieposiadające statusu sanktuarium: Szczecin – bazylika archikatedralna św. Jakuba, Kołobrzeg – konkatedra pw. Wniebowzięcia NMP, Stargard – kolegiata NMP, Święta Góra Polanowska;
- d) zespoły poklasztorne: Kołbacz, Bierzwnik.

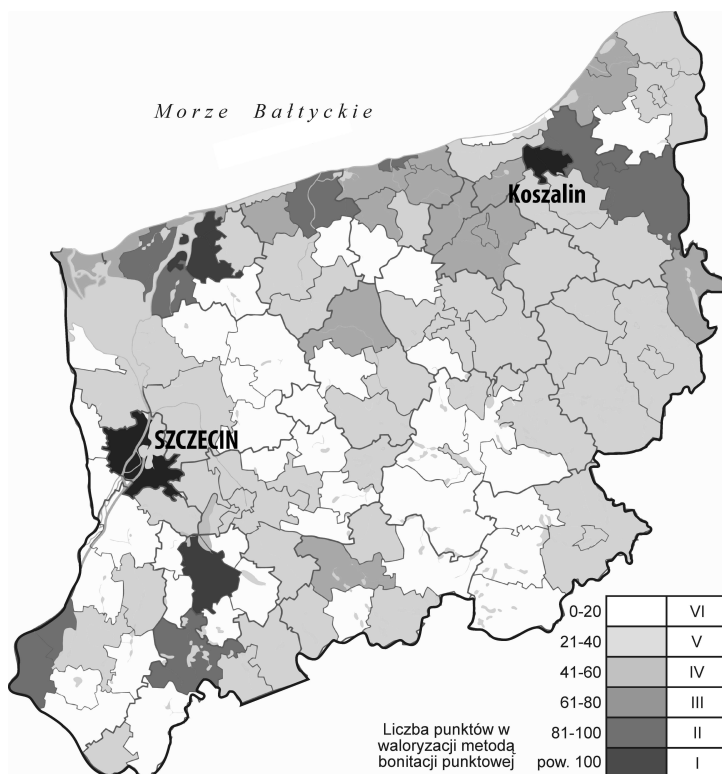
Zróźnicowanie i rozwój przestrzeni turystyki religijnej na Pomorzu Zachodnim

Region Pomorza Zachodniego, położony w znacznej odległości od głównego nurtu europejskich szlaków pielgrzymkowych oraz najważniejszych ośrodków religijnych starego kontynentu, w ciągu ostatnich kilkunastu lat rozwinął i ukształtował wyraźną przestrzeń turystyki religijnej. Ma ona w znacznej części charakter regionalny, choć coraz częściej miejsca związane z tradycją pomorskiego pielgrzymowania stają się przedmiotem zainteresowania turystów (pielgrzymów) z różnych regionów Europy.

Rys. 4. Przestrzenne zróźnicowanie potencjału turystyki religijnej
na Pomorzu Zachodnim w 2010 r. (w ujęciu gminnym)

Źródło: opracowanie własne

Rys. 5. Przestrzenne zróżnicowanie potencjału turystyki religijnej na Pomorzu Zachodnim w 2015 roku (w ujęciu gminnym)

Źródło: opracowanie własne

W celu określenia potencjału turystyki religijnej i przestrzennego jej zróżnicowania na terenie Pomorza Zachodniego autor przeprowadził cykl badań polegających z jednej strony na ankietowej ocenie walorów i ich zagospodarowania oraz postrzegania miejsc jako potencjalnych celów pielgrzymkowych, z drugiej natomiast na waloryzacji dostępnych zasobów wykorzystywanych w turystyce religijnej we wszystkich gminach województwa¹. Badania (w identycznej formie) zostały przeprowadzone dwu-

¹ Waloryzacja zasobów turystyki religijnej została przeprowadzona metodą bonitacji punktowej, z uwzględnieniem wielu kryteriów zaproponowanych przez autora (DUDA, OSTROWSKI 2012, DUDA 2014b) oraz w szerszym zakresie przez A. MIKOSA VON ROHRSCHEIDTA (2010). W każdej kategorii gmina uzyskiwała odpowiednią liczbę punktów, które po zsumowaniu dały całościowy obraz potencjału turystyki religijnej. Punktowane były nie tylko obiekty o dużym znaczeniu duchowym i religijnym (sanktuaria, miejsca święte), ale rów-

krotnie, w 2010 oraz w 2015 roku. Dzięki porównaniu wyników, przedstawionych na załączonych kartogramach (rys. 4, 5), zaobserwowano zmiany, jakie nastąpiły w sakralnej przestrzeni turystycznej regionu w ciągu ostatnich pięciu lat.

Badania ankietowe zostały przeprowadzone na próbie 600 respondentów, którymi byli turyści z różnych regionów Polski i województwa, podróżujący po regionie w celach poznawczych, kulturowych (w tym także religijnych) i rekreacyjnych. Wśród wielu pytań, na jakie udzielano odpowiedzi, znalazły się również prośby o wskazanie miejsc ważnych z punktu widzenia wiary, przeżyć duchowych i tradycji pielgrzymkowych. Respondenci wskazywali także miejsca (obiekty lub szlaki), które ich zdaniem kształtują przestrzeń turystyki religijnej w regionie, a także oceniali ich ofertę i przystosowanie do obsługi turysty/pielgrzyma (tab. 1).

Analiza odpowiedzi respondentów wyraźnie wykazuje podobieństwo do oceny waloryzacyjnej metodą bonitacji punktowej. Wyraźne są także zmiany, jakie przeszła przestrzeń turystyki religijnej Pomorza Zachodniego w ciągu ostatnich pięciu lat. Widoczny jest silny wpływ zrewitalizowanej i oddanej do użytku w 2013 roku Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba, która nie tylko stała się flagowym szlakiem pielgrzymim w regionie, ale również zaktywizowała znaczną część obiektów sakralnych, w tym sanktuariów, które do tej pory cieszyły się znacznie mniejszą popularnością. Aż 64% respondentów wskazała na ten szlak jako obiekt kształtujący i determinujący rozwój turystyki religijnej. Do tej pory (do 2013 r.) za takie obiekty uważano przede wszystkim katedry w Szczecinie i Kamieniu Pomorskim, które jednak postrzegane są przez turystów bardziej jako atrakcja historyczno-kulturowa, aniżeli docelowe lub tranzytowe miejsce pielgrzymkowe.

Pomimo znacznego oddalenia od Santiago de Compostela (ponad 3200 km) to właśnie szlak jakubowy jest jednym z najważniejszych elementów przestrzeni turystyki religijnej regionu. Funkcjonuje on wprawdzie dopiero trzy lata, ale jego idea i charakter znany już jest od wielu lat w całej Europie i poza jej granicami. I chociaż pojawiają się wędrowcy pielgrzymujący z terenów Polski północnej aż do Hiszpanii, to jednak zdecydowana większość pomorskie Camino kończy w bazylice archikatedralnej św. Jakuba w Szczecinie. To symboliczne miejsce traktowane jest regionalnie jako zwieńczenie jakubowego pielgrzymowania.

niez elementy tradycji i niematerialnego dziedzictwa religijnego (np. wydarzenia, tradycyjne odpusty). Metoda, jakkolwiek obciążona pewnym ładunkiem subiektywizmu, jest obecnie najczęściej stosowaną metodą w waloryzacji, co ułatwia porównywanie wyników.

Tab. 1. Obiekty kształtujące przestrzeń turystyki religijnej Pomorza Zachodniego według respondentów

Lp.	Obiekt / Szlak	Odpowiedzi respondentów (w %) w roku				Motyw
		2010	2015	2010	2015	
		Obiekt kształtujący turystykę religijną Pomorza Zachodniego		Obiekt w pełni dostosowany do obsługi turystyki religijnej		
1	Pomorska Droga Świętego Jakuba	-	64	-	32	turystyczny poznawczy religijny
2	Szlak Misji Chrystianizacyjnej Świętego Ottona	31	67	4	12	poznawczy religijny
3	Szlak Świętych Gór Pomorza	21	28	8	11	religijny turystyczny
4	Europejski Szlak Cysterski	26	11	35	41	turystyczny poznawczy
5	Góra Chełmska	26	58	16	21	religijny poznawczy
6	Święta Góra Polanowska	31	22	11	6	religijny
7	Sanktuarium w Trzebiatowie	32	34	37	48	religijny turystyczny poznawczy
8	Sanktuarium w Brzesku	46	59	59	67	religijny poznawczy turystyczny
9	Sanktuarium w Resku	12	18	31	45	religijny poznawczy
10	Sanktuarium w Siekierkach	5	14	5	10	religijny poznawczy
11	Szczecin – bazylika archikatedralna Świętego Jakuba	75	89	62	65	poznawczy religijny turystyczny
12	Kamień Pomorski – konkatedra	76	68	73	77	poznawczy religijny turystyczny

Źródło: na podstawie T. DUDA (2014) z uzupełnieniami.

Obok Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba niezwykle ważnym elementem krajobrazu sakralnego Pomorza Zachodniego jest wirtualny (nieoznakowany jeszcze w terenie) Szlak Misji Chrystianizacyjnej Świętego Ottona z Bambergu. Bardzo silnie związany z historią chrześcijaństwa w regionie funkcjonuje w świadomości jako jeden z ważniejszych elementów życia du-

chowego Pomorzan. Potwierdzają to respondenci, którzy aż w 67% opowiedzieli się za istotnością szlaku w kształtowaniu przestrzeni turystyki religijnej regionu. Warto podkreślić, że istnieją plany urealnienia tego szlaku, oznakowania go i przygotowania (podobnie jak szlaku jakubowego) do indywidualnego pielgrzymowania. Badania waloryzacyjne i ankietowe wykazały jednak, że nie tylko szlaki stanowią o atrakcyjności turystyczno-religijnej regionu. Duże odległości od znanych sanktuariów maryjnych Europy (650 km do Częstochowy, ponad 2500 km do Lourdes i niemal 3500 km do Fatimy) sprawiają, że niewielu wybiera się tam jedynie w celach religijnych. Wyjazd (najczęściej autokarowy lub samolotowy) w celu odwiedzenia jednego ze znanych ośrodków religijnych łączy się zatem z typowym programem turystycznym (często nawet wypoczynkowym). Osoby, które odczuwają prawdziwą potrzebę obcowania z *sacrum*, których intencje i motywacje podjęcia podróży są ściśle związane z wyznawaną wiarą coraz częściej preferują wizytę w sanktuarium, położonym najbliżej własnego miejsca zamieszkania. Dzięki temu w ostatnich latach rozwinęły się ośrodki pielgrzymkowe między innymi w Trzebiatowie, Resku, Brzesku, Siekierkach oraz na Górze Chełmskiej i Świętej Górze Polanowskiej. Niezwykle ważnym obiektem w tym zestawieniu jest Sanktuarium Matki Boskiej Trzykroć Przedziwnej na Górze Chełmskiej koło Koszalina. Warto zauważyć, że aż 58% respondentów wskazało na znaczenie miejsca w kształtowaniu przestrzeni sakralnej Pomorza Zachodniego. Wprawdzie obecne sanktuarium formalnie powołano do życia dopiero w 1991 roku, to jednak kult maryjny w tym miejscu należy do najdłuższych w całym regionie. Pierwsze wzmianki o pielgrzymkowym centrum na Górze Chełmskiej pochodzą bowiem już z XIII wieku (JANOCHA, LACHOWICZ 1991, PARZYCH, GUTOWSKI 2010).

Opisywany obraz przestrzennego zróżnicowania zjawiska turystyki religijnej widoczny jest również w badaniach waloryzacyjnych (por. rys. 4 i 5). Kartogramy przedstawiają przestrzenne zróżnicowanie potencjału turystyki religijnej w ujęciu gminnym na Pomorzu Zachodnim. Każda z gmin, zgodnie z metodą bonitacji punktowej, otrzymała pewną liczbę punktów zależną od ilości i jakości walorów, będących przedmiotem zainteresowania turysty religijnego (lub pielgrzyma). Dzięki dokładnie przeprowadzonej kwerendzie oraz analizie odpowiedzi respondentów otrzymano obraz zróżnicowania jakościowego, na którym wszystkie gminy zaszerogowano do pięciu grup w zależności od znaczenia dla turystyki religijnej (natężenie szarości, od najsłabszego dla gmin o najniższej atrakcyjności turystyczno-religijnej, do najbardziej intensywnego dla gmin o największym potencjale turystyki religijnej).

Największe zmiany obserwuje się w północnej części województwa, co nie dziwi ze względu na przebiegający tędy od niedawna Szlak Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba, który ożywił fenomen pielgrzymowania indywidualnego, mało popularnego do tej pory nie tylko na Pomorzu, ale i w całej Polsce. Wyraźne zamiany nastąpiły jednak także w pozostałych częściach regionu. Istniejące sanktuaria rozbudowały w ostatnim czasie swoją infrastrukturę i poprawiły dostępność. Pojawiły się również w przestrzeni nowe obiekty, jak na przykład od 2010 roku sanktuarium „Sursum Corda” w Pustkowie nad brzegiem Morza Bałtyckiego.

Podsumowanie

Przestrzeń turystyki religijnej należy z jednej strony do najbardziej rozwiniętych przestrzeni turystycznych na świecie, z drugiej natomiast – do najbardziej zróżnicowanych. Niezależnie od szerokości geograficznej, religii, tradycji i uwarunkowań kulturowych pielgrzymowanie do miejsc świętych stanowi jeden z najważniejszych aktów religijnych podejmowanych w celu oddania czci lub sprawienia pokuty. Przez wieki wykształciło się wiele znaczących centrów pielgrzymkowych, do których utartymi szlakami wędrowali pątnicy z najdalszych zakątków świata. W świecie chrześcijańskim były to przede wszystkim Jerozolima, Rzym i Santiago de Compostela. Nieco później pojawiły się sanktuaria związane z objawieniami maryjnymi – Lourdes, Fatima, Medjugorie, La Salette czy wyjątkowa (bo niezwiązana z objawieniem) Częstochowa. Miejsca te przejęły ostatecznie zdecydowaną większość wszystkich migracji o charakterze religijnym na starym kontynencie (JACKOWSKI 2010).

Współczesna turystyka religijna, jakkolwiek oparta na wielowiekowych tradycjach powszechnego pielgrzymowania, coraz częściej realizowana jest w obrębie lokalnych lub regionalnych przestrzeni kulturowych. Regiony położone w znacznej odległości od najważniejszych centrów religijnych i tras pielgrzymkowych wykształciły swoje przestrzenie sakralne oparte na lokalnym dziedzictwie religijnym i często wielowiekowych tradycjach. Odkrywające własną tożsamość społeczeństwa zaspokajają potrzeby duchowe poprzez manifestację swojej odrębności i poczucia więzi kulturowej (również religijnej) z miejscem zamieszkania czy pochodzenia. Nie oznacza to jednak spadku zainteresowania wielkimi sanktuariami czy szlakami, w obrębie których obserwuje się nawet wzrost aktywności pielgrzymkowej i liczby

pątników (turystów). Równolegle bowiem następuje wzrost znaczenia niewielkich ośrodków i lokalnych szlaków, będących niejednokrotnie dalekimi odnogami dużych systemów dróg, jak jest to w przypadku Camino de Santiago czy Drogi Świętego Olafa².

Region Pomorza Zachodniego należy do jednego z najbardziej peryferyjnych obszarów w stosunku do głównego nurtu europejskiego pielgrzymowania. Na skutek skomplikowanej historii i przemian społeczno-kulturowych wykształciły się tu specyficzne przestrzenie opierające się na regionalnych tradycjach religijnych. Kult Świętego Ottona – misjonarza Pomorza, rozwój lokalnych sanktuariów oraz nawiązanie do ogólnoeuropejskiej sieci dróg jakubowych sprawiły, że region przestał być postrzegany jako biała plama na mapie turystyki religijnej tej części Europy. Potwierdzają to badania turystów (pielgrzymów) przemierzających obszar w celach kulturowo-poznawczych. Coraz częściej, pomimo marginalnego położenia, wskazują oni turystykę religijną lub zjawisko pielgrzymowania jako jedną z ważniejszych form migracji na terenie Pomorza Zachodniego.

BIBLIOGRAFIA

- BENSON A., 2005, *Research tourism – professional travel for useful discoveries*, [w:] *Niche tourism: contemporary issues, trends and cases*, Elsevier, Butterworth-Heinemann, Oxford, s. 133–142.
- DALLEN J.T., OLSEN D.H., 2006, *Tourism, Religion & Spiritual Journeys*, Routledge, London–New York.
- DUDA T., 2010, *Turystyczne znaczenie obiektów klasztornych na terenie Doliny Dolnej Odry*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, „Rozprawy i Studia”, 765, Uniwersytet Szczeciński, s. 459–470.
- DUDA T., OSTROWSKI P., 2012, *Revitalisation of the pilgrimage routes as a chance of development of new tourism space based on the example of West Pomerania region (West-North of Poland)*, EJTHR International, Santiago de Compostela.
- DUDA T., DUDA M., ŚLEDZIŃSKI R. (red.), 2013, *Kanon krajoznawczy województwa zachodniopomorskiego*, Wyd. dudowie.pl, Szczecin.
- DUDA T., 2014a, *Sacral landscape and its influence on the tourism space development in the region (based on the example of Western Pomerania region, NW Poland)*, „International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage”, 2, 2.
- DUDA T., 2014b, *Waloryzacja i analiza potencjału turystyczno-kulturowego zachodniopomorskiej części Pomorskiej Drogi Świętego Jakuba*, „Turystyka Kulturowa”, 12.

² Droga Świętego Olafa jest z jednej strony odrębnym średniowiecznym szlakiem pielgrzymim wiodącym do Trondheim, do grobu świętego króla Norwegii – Olafa, z drugiej natomiast często postrzegany jest jako północna odnoga szlaku do Santiago. W dawnych wiekach wykorzystywano zresztą tę drogę jako szlak, którym Skandynawowie wędrowali do grobu św. Jakuba.

- DUDA T., 2015, *Pomorska Droga Świętego Jakuba – wierne odtworzenie historycznej Via Baltica czy kompromis związany ze specyfiką pomorskiego pielgrzymowania na przestrzeni wieków?*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco*, t. 2, Wyd. Naukowe UMK, Toruń.
- HUGHES H., 2003, *Arts, entertainment and tourism*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- JACKOWSKI A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- JACKOWSKI A., 1996, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, [w:] *Przestrzeń i sacrum*, Instytut Geografii UJ, Kraków.
- JACKOWSKI A., 2010, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, „Rozprawy i Studia”, 765, Uniwersytet Szczeciński, s. 17–32.
- JANOCHA H., LACHOWICZ F., 1991, *Góra Chetmska. Miejsce dawnych kultów i sanktuarium maryjne*, Wyd. KTS-K, Koszalin.
- KONG L., 1997, A “new” cultural geography? Debates about invention and reinvention, „Scottish Geographical Magazine”, 113, 3, s. 177–185.
- KOWALCZYK A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- ŁYSIAK W., 2010, *Święta przestrzeń. O pielgrzymkach, pielgrzymowaniu, miejscach pielgrzymkowych i pobożności ludowej w dawnym Księstwie Pomorskim*, Wyd. ECO, Poznań.
- MIKOS VON ROHRSCHEIDT A., 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Proksenia, Kraków.
- MIKOS VON ROHRSCHEIDT A., 2013, *Religion as a subject of cognitive interest to tourists. Analysis of the phenomenon and products on offer for cultural-religious tourism*, „Turystyka Kulturowa”, 5.
- PARZYCH K., GUTOWSKI R., 2010, *Przestrzeń turystyki religijnej w diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.), *Turystyka religijna*, „Rozprawy i Studia”, 765, Uniwersytet Szczeciński, s. 601–611.